

בענין סוריא וכיבוש יחיד, קדושה ראשונה וקדושה שניה

- א. פתיחה
- ב. הערות על שיטת רש"י ותוס'
- ג. שיטת הרמב"ם
- ד. שאלת האחרונים
- ה. תירוץ ה'קהילות יעקב' ותמיהה על דבריו
- ו. תירוץ הגר"ח מבריסק ותמיהה על דבריו
- ז. שני 'דינים': כיבוש וחלוקה
- ח. ישוב דברי הרמב"ם
- ט. מעמד סוריא לאור ישוב זה

א. פתיחה

הגמ' בניטין דף ח סוע"א דנה בשאלת מעמדה של סוריא לענין הלכות התלויות בארץ, האם הן חלות גם על שטחה של סוריא:

ת"ר, בשלושה דרכים שוותה סוריא לארץ ישראל ובשלושה לחו"ל, עפרה טמא כחו"ל והמוכר עבדו לסוריא כמוכר בחו"ל והמביא גט מסוריא כמביא מחו"ל, ובשלושה לא"י חייבת במעשר ובשביעית כא"י והרוצה ליכנס לה בטהרה נכנס והקונה שדה בסוריא כקונה בפרוארי ירושלים. חייבת במעשר ובשביעית כא"י, קסבר כיבוש יחיד שמיה כיבוש וכו'.

מסוגיא זו עולה כי מעמדה של סוריא תלוי ועומד בשאלת כיבוש יחיד, האם כיבוש יחיד שמיה כיבוש אם לאו.

ונחלקו הראשונים מדוע סוריא נקראת כיבוש יחיד, ובעצם נחלקו בהגדרת כיבוש יחיד.

רש"י כתב: כיבוש יחיד – דדוד, שלא היו כל ישראל ביחד כדרך שהיו בכיבוש יהושע שהיו כולם וכבשוה לצורך כל ישראל קודם חלוקה, אבל דוד לא כבש אלא לצרכו.

ביאור שונה במקצת ביאר רש"י בע"ז כ, ב ד"ה סוריא: ארם צובה, וסמוכה לארץ ישראל, וכיבשה דוד וחיברה לקדושת ארץ ישראל שלא על פי הדבור ובלא ששים ריבוא, וקרי ליה כיבוש יחיד.

אך התוס' בגיטין ח, א בד"ה כיבוש יחיד חולקים על רש"י:

פי' בקונטרס שלא היו לשם כל ישראל ביחד כמו בכיבוש יהושע וכבשוה לצורך כולם, אבל דוד לא כבש אלא לצורכו. אבל בספרי מפרש טעם אחר בסוף פרשת והיה עקב, דמשמע לפי שלא היתה עדיין כל א"י כבושה, כדאמר התם סמוך לפלטורא שלך לא הורשת פירוש יבואי שהיה סמוך לירושלים ואתה הולך וכובש ארם נהרים וארם צובה, אבל אחר שכל א"י כבשוהו דריש התם מדכתיב כל מקום אשר תדרוך כף רגלכם וגו' שכל מה שהיו כובשים מחו"ל היה קדוש, ואפילו יחיד.

ב. הערות על שיטת רש"י ותוס'

כשנתבונן נבחין כי רש"י ותוס' נחלקו בשתיים. ראשית, חלוקים הם בשאלה מה קרה בזמן כיבוש סוריא, ובמקביל חולקים הם גם במחלוקת הלכתית. לדעת רש"י לא השתתפו כל ישראל בכיבוש סוריא, ואילו אכן היו שם כל ישראל היה זה נחשב ככיבוש רבים אע"פ שעדיין לא כבשו סמוך לירושלים; לשיטתו של רש"י אין הלכה של 'סדר' בכיבוש. לעומת זאת סבורים התוס' שהעיקר תלוי בסדר הכיבוש: יתכן שבכיבוש סוריא אכן היו שותפים כל ישראל, ואעפ"כ לשיטת התוס' נקראת סוריא עדיין כיבוש יחיד מכיוון שסוריא לא נכבשה בסדר הראוי לכיבוש. לשיטתם, כאשר כיבוש נעשה כסדר הראוי יחשב הדבר ככיבוש רבים אף אם רק יחידים הם שכובשים.

ולכאורה קשה קצת גם על רש"י וגם על תוס'. על רש"י קשה שהתעלם לכאורה מן הספרי שהביאו התוס'. מאידך על התוס' קשה מדוע כיבוש רבים שלא על הסדר נקרא בשם כיבוש יחיד, כשליטתם אפילו יחידים הכובשים כסדר מחילים קדושת ארץ ישראל על המקום?

ג. שיטת הרמב"ם

והנה הרמב"ם (הל' תרומות פ"א הל' ב-ד) בירר לו דרך שלישית, ולשיטתו מתורצות השאלות הנ"ל.

ב. ארץ ישראל האמורה בכל מקום היא בארצות שכיבשן מלך ישראל או נביא מדעת רוב ישראל וזהו הנקרא כיבוש רבים, אבל יחיד מישראל או משפחה או שבט שהלכו וכבשו לעצמן מקום אפילו מן הארץ שניתנה לאברהם אינו נקרא א"י כדי שינהגו בו כל המצות. ומפני זה חלק יהושע ובית דינו כל א"י לשבטים אע"פ שלא נכבשה, כדי שלא יהיה כיבוש יחיד כשיעלה כל שבט ושבט וכיבוש חלקו.

ג. הארצות שכבש דוד חוץ לארץ כנען, כגון ארם נהרים וארם צובה ואחלב

וכיוצא בהן, אע"פ שמלך ישראל הוא ועל פי בית דין הגדול הוא עושה אינו כא"י לכל דבר ולא כחוצה לארץ לכל דבר כגון בבל ומצרים, אלא יצאו מכלל חוצה לארץ ולהיותן כא"י לא הגיעו. ומפני מה ירדו ממעלת א"י, מפני שכבש אותם קודם שיכבוש כל א"י אלא נשאר בה משבעה עממים, ואילו תפס כל ארץ כנען לגבולותיה ואח"כ כבש ארצות אחרות היה כיבושו כולו כא"י לכל דבר. והארצות שכבש דוד הן הנקראין סוריא.

ד. סוריא יש דברים שהיא בהן כא"י ויש דברים שהיא בהן כחור"ל, והקונה בה קרקע כקונה בא"י לענין תרומות ומעשרות ושביעית, והכל בסוריא מדברי סופרים.

מבואר א"כ שלדעת הרמב"ם ישנן שתי הלכות נפרדות:

א. כיבוש של יחיד ממנש, אף אם הדבר נעשה כסדר הראוי.

ב. כיבוש שלא כסדר כדוגמת סוריא, אף אם היו שותפים בו כלל ישראל.

ד. שאלת האחרונים

כאמור, מהגמ' עולה כי מעמדה של סוריא גם בזמן הזה תלוי בשאלת כיבוש יחיד, האם שמיה כיבוש אם לאו. והקשו האחרונים על כך שאלה גדולה ויסודית: הרי אנו פוסקים להלכה כי "קדושה ראשונה", קדושת הארץ שחלה בשעתו ונבעה מכוח כיבוש יהושע, אותה קדושה בטלה עם החורבן. ובלשון חז"ל: "קדושה ראשונה קידשה לשעתה ולא קדשה לעתיד לבוא". הנובע מכך הוא שלאחר חורבן בית ראשון מעמדה של ארץ ישראל למצוותיה וקדושת הארץ תלויים אך ורק ב"קדושה שניה", היינו באותה קדושה שחלה בזמן עזרא. וז"ל הרמב"ם שם הלכה ה:

כל שהחזיקו עולי מצרים ונתקדש קדושה ראשונה - כיון שגלו בטלה קדושתו, שקדושה ראשונה לפי שהיתה מפני הכיבוש בלבד קדשה לשעתה ולא קדשה לעתיד לבוא. כיון שעלו בני הגולה והחזיקו במקצת הארץ קדושה קדושה שניה העומדת לעולם לשעתה ולעתיד לבוא וכו'.

ונשאלת השאלה, מה יתן ומה יוסיף לנו להלכה כשנדע איך וכיצד היה כיבושו של דוד בסוריא, ומאי נפקא מינה האם היה זה כיבוש יחיד אם לאו? הרי ביחס לקדושת מקום העיקר הקובע עבורנו להלכה הוא קדושה שניה של עזרא, ולפיכך להלכה עלינו לעסוק אך ורק בשאלה מה ארע ומה היה בסוריא בזמנו של עזרא, דהיינו לבחון האם סוריא נתקדשה בקדושה שניה של עזרא, האם עזרא קידש את סוריא אם לאו, ולאור זאת לקבוע את מעמדה של סוריא; אך מהגמרא עולה, וכן ברמב"ם מוכח, כי גם להלכה בזמן הזה תלוי ועומד מעמדה של סוריא אך ורק בשאלת כיבוש היחיד של דוד!

ה. תירוץ ה'קהילות יעקב' ותמיהה על דבריו

ה'קהילות יעקב' (זרעים סימן יד) מיישב קושיא זו:

ולפי זה לא קשיא מידי הא דבבית שני ובזמן הזה סוריא שאני מארץ ישראל עצמה, דאף על פי שקידוש ראשון כבר בטל ולא היה קדוש אלא על פי כיבוש עזרא, מכל מקום אותה טענה שהיתה על כיבוש סוריא על ידי דוד המלך עליו השלום, דהיינו לפי שכבש סוריא קודם כיבוש כל ארץ ישראל, אותה טענה עצמה איכא בכיבוש סוריא שעל ידי עזרא, שהרי גם עזרא לא כיבש וקידש כל ארץ ישראל, כדאמרין סוף פרק דיבמות הרבה כרכים כבשו עולי מצרים ולא כבשו עולי בבל וכו', ושפיר נדונית כיבוש סוריא על ידי עזרא כדין כיבוש יחיד, ושפיר שייכא גם בבית שני דין סוריא בדין כיבוש יחיד (ואחר זה ראיתי שכך כתב גם כן ב'מקדש דוד', דלשיטת התוס' מתבאר שפיר הא דבבית שני נמי חלוק מסוריא מארץ ישראל, וכמו שכתבנו).

ולכאורה דבריו תמוהים, שהרי לא שייך כלל לבוא אל עזרא בטענת "סמוך לפלטרין שלך לא כיבשת", שהרי ממה נפשך, אם הכוונה לטעון כנגד עזרא על שלא כבש כיבוש ממש, הלא בימי עזרא מלכתחילה לא עלו כל ישראל אלא מועטים בלבד, ואף המקצת הללו היו תלויים במלכי פרס ברשותם ובשלטונם, ולא היה לעזרא צבא שבכוחו להלחם ולכבוש את הארץ. ואם הכוונה בכיבוש היא על הישיבה, הרי אדרבה העולים בימי עזרא עלו ונתיישבו בירושלים ובסביבותיה תחילה כמבואר בספר עזרא, א"כ מה שייך לטעון כנגדם טענת 'סמוך לפלטרין' וכו'!

ו. תירוץ הגר"ח מבריסק ותמיהה על דבריו

ובשם הגר"ח מבריסק (גר"ח סטנסיל סימן קנח) נכתב לתרץ:

והנה בירושלמי שביעית, והטיבך והרבך מאבותיך, הם לא היה עליהם עול מלכות ואתם עול מלכות וכו' עיי"ש. והיינו דנתחדש בזה דין מחודש בירושלמי שניה. ועיין ברמב"ם שכתב בירושלמי ראשונה היה ע"י כיבוש, בטל הכיבוש בטל הקדושה, אבל ירושה שניה על ידי חזקה וחזקה אינה בטילה. ועיין במפרשים שלא הביאו מקור ויסוד לדברים אלו, ופשוט שמקורו מירושלמי זה, דנתחדש דין מיוחד לקידוש וירושלמי שניה דא"צ לכיבוש, שהרי עול מלכות עליהם ולא שייך כלל כיבוש, וכל זה נאמר בה בהקרא דוהטיבך והרבך מאבותיך. ובאמת דבקרא זה אינו מפורש על איזה זמן נתחדש הדין. וצריך לומר דאינו תלוי כלל בזמן, אלא הדין הנאמר בזה הוא דקדושה ראשונה צריך להיות דוקא על ידי כיבוש וקדושה שניה על אותה הארץ דינה בחזקה. ומשום הכי תלי הגמרא דין סוריא בדין כיבוש יחיד אי שמיא כיבוש, דאם שמיא כיבוש היה כבר בסוריה קדושה ראשונה ע"י כיבוש, וממילא דינה

כשאר ארץ ישראל הנאמר עליה דין קדושה וירושה שניה על ידי חזקה, וממילא גם בימי עזרא דינה כארץ ישראל. אבל אם לא שמיה כיבוש ונמצא דלא היה בה קדושה ראשונה עדיין וקדושתה צריכה להיות דוקא על ידי כיבוש, הנה בירושה שניה של עזרא לא היה כיבוש דהיה עליהם עול מלכות, ולכן קדושתה אינה אלא מדרבנן. וזהו דתלי הגמרא דין סוריה בדין כיבוש יחיד אף שכיבשה עזרא.

לכאורה דבריו צריכים ביאור, משום שנראה כאילו הגר"ח עומד ודורש פסוקים מדעתו! הרי חז"ל בדרשתם זו של "והטיבך והרבך מאבותיך" דרשו רק שקדושה שניה שלך עדיפה על קדושה ראשונה של אבותיך, קדושה ראשונה של יהושע תתבטל ואילו קדושה שלך לא תתבטל ולפיכך לא תהיה קדושה שלישית, וזהו "והרבך מאבותיך", היינו יותר מאבותיך. לעומת זאת הגר"ח דורש דרשה חדשה ש"הרבך מאבותיך" היינו שיוכל אתה בקדושה שניה לקדש אך ורק מקומות שאבותיך כבשו וקדשו. ומנין לנו לדרוש דרשה חדשה מדעתנו?

ז. שני 'דינים': כיבוש וחלוקה

ונראה שאפשר להסביר באופן חדש על מה מבוססת קדושת עזרא, ומדוע קדושה שניה שחלה בימי עזרא עדיפה על קדושה ראשונה שחלה עם כיבוש יהושע, ובזה יתיישבו הדברים.

כתב הרמב"ם בהלכות בית הבחירה (פ"ו הט"ז):

ולמה אני אומר במקדש וירושלים קדושה ראשונה קדשה לעתיד לבוא, ובקדושת שאר א"י לענין שביעית ומעשרות וכיוצא בהן לא קדשה לעתיד לבוא. לפי שקדושת המקדש וירושלים מפני השכינה, ושכינה אינה בטלה, והרי הוא אומר והשמותי את מקדשיכם ואמרו חכמים אע"פ ששוממין בקדושתן הן עומדים. אבל חיוב הארץ בשביעית ובמעשרות אינו אלא מפני שהוא כיבוש רבים, וכיון שנלקחה הארץ מידיהם בטל הכיבוש ונפטרה מן התורה ממעשרות ומשביעית שהרי אינה מן ארץ ישראל, וכיון שעלה עזרא וקדשה לא קדשה בכיבוש אלא בחזקה שהחזיקו בה. ולפיכך כל מקום שהחזיקו בה עולי בבל ונתקדש בקדושת עזרא השניה הוא מקודש היום ואע"פ שנלקחה הארץ ממנו, וחייב בשביעית ובמעשרות, על הדרך שביארנו בהלכות תרומה.

והכסף משנה תמה על דברי הרמב"ם:

איני יודע מה כח חזקה גדול מכח כיבוש, ולמה לא נאמר בחזקה גם כן משנלקחה הארץ מידינו בטלה חזקה! ותו, בראשונה שנתקדשה בכיבוש וכי

לא היה שם חזקה, אטו מי עדיפא חזקה בלא כיבוש מחזקה עם כיבוש?
וצריך לי עיון.

ונראה לבאר בס"ד, שעל מנת שתחול קדושת הארץ למצוותיה על א"י מוכרחים להתמלא שני תנאים יסודיים: **א. כיבוש. ב. חלוקה.** שני התנאים הללו באים בשני שלבים, ולהם אף מטרות שונות. השלב הראשון זהו הכיבוש והוא יוצר **בעלות כללית**, והשלב השני זוהי החלוקה היוצרת **בעלות פרטית**. ראשית צריכה ארץ ישראל להיכנס לבעלותו של כלל ישראל, להיות שייכת לעם ישראל כולו. בשלב זה שום מקום לא מתייחס ולא משתייך עדיין לבעלותו הפרטית של שבט מסוים או של משפחה כלשהיא, אלא הארץ הנכבשת שייכת מעתה ואילך לעם ישראל כולו. זהו שלב הכיבוש.

אמנם זהו שלב בסיסי וחשוב, אך אין הארץ מתחייבת במצוותיה עד השלב השני – מימוש הבעלות הפרטית עליה, החלוקה לשבטים. בכיבוש יהושע ארכו הכיבוש והחלוקה י"ד שנים, שבע שנים שכבשו ושבע שחלקו. לאחר הכיבוש, השלב הראשון, אע"פ שכבר נכנסה הארץ לבעלותו של כלל ישראל עדיין לא נתחייבו במצוות התלויות בארץ; החיוב החל רק לאחר החלוקה, אחר מימוש הבעלות הפרטית (אמנם מצוות חלה התחייבו בה מיד עם כניסתם לארץ בגזירת הכתוב). בקצרה, הכיבוש מכניס את הארץ לבעלות כלל ישראל, ואילו החלוקה מכניסה את הארץ לבעלות פרטית של השבטים, בעלות שרק מכוחה מתחייבים במצוות התלויות בארץ.

ונראה לעניות דעתי, כי השלב הראשון – היינו כיבוש יהושע שמכוחו נכנסה ארץ ישראל לרשותו של כלל ישראל – לא בטל ולא יבטל לעולם! החל מן היום בו כבשו ישראל את הארץ נכנסה הארץ לבעלות כלל ישראל מכאן ואילך לנצח נצחים. דברי חז"ל על קדושה ראשונה שבטלה אינם מתייחסים כלל וכלל אל השלב הראשון, אל הכיבוש, אלא נאמרו אך ורק על השלב השני, החלוקה והשלכותיה. וביתר הרחבה: יהושע רצה שהבעלות והזכות של כל שבט ושבט, וכן הבעלות הפרטית של כל משפחה ומשפחה, תהא גם היא מותנית בהשתתפותם בכיבוש ובמלחמה. יהושע רצה שרק שבט ומשפחה שנלחמו בפועל, רק מי שהיה שותף בכיבוש, יזכה לקבל את חלקו בארץ לבעלותו הפרטית. מסתבר שיהושע נהג כך מתוך כוונה לעודד ולאמץ את בני ישראל במלחמה לכיבוש הארץ, מעין התנאי שהתנה משה עם בני גד ובני ראובן.

ה. ישוב דברי הרמב"ם

ועתה נזכה להבין את עומק דברי הרמב"ם: קדושת הארץ הנובעת מחלוקת יהושע בטלה עם החורבן, מכיון שהשבטים והמשפחות זכו בחלקם אך ורק מכוח המלחמה והכיבוש, ועתה נכבשו ונלקחו מקומות אלו מהם ע"י האויב. זכות החלוקה

שנבעה מכיבוש - בטלה בכיבוש החדש (אף על פי שהשלב הראשון כאמור לא בטל כלל!).

ברם, ביחס לעזרא הדברים שונים. קדושת עזרא נבדלת מקדושת יהושע בשני הדברים, בכיבוש וגם בחלוקה. כאשר עלה עזרא ורצה לקדש את הארץ לא היה זקוק לקיים מחדש את השלב ראשון - הכנסת ארץ ישראל לבעלותו של עם ישראל, שכן השלב הראשון בקידוש הארץ נעשה ע"י יהושע בכיבוש ראשון ומאז לא בטל ולא יבטל לעולם. אין עזרא זקוק אלא לחדש ולממש את מה שבטל בכיבוש שבסוף בית ראשון, את השלב השני - החלוקה לשבטים ולמשפחות, משום שרק לאחר מכן מתחייבת הארץ במצוות התלויות בה. עזרא לא נזקק לכבוש בפועל את הארץ, ובאמת גם לא כבש את הארץ בכיבוש מלחמה, לפיכך גם החלוקה שלו הייתה שונה מחלוקת יהושע: בניגוד ליהושע הוא נתן לשבטים ולמשפחות את הבעלות על הארץ בחזקה, ולא התנה את הדבר כלל בכיבוש או במלחמה, ולפיכך אף לאחר החורבן קדושה זו לא בטלה. משל למה הדבר דומה? לבעל קרקע או בית שבאו גויים וגזלו את ביתו ממנו, שאין בעלותו מתבטלת כתוצאה מכך. בכך מיושבת תמיהתו של ה"כסף משנה" על דברי הרמב"ם.

ט. מעמד סוריא לאור ישוב זה

והנה ע"פ יסוד זה מתורצת היטב אף שאלת האחרונים שהזכרנו לעיל ביחס לסוריא. נראה לומר כי אכן בימי עזרא עלו ונתיישבו העולים גם בסוריא. אך כיון שכאמור עזרא הרי לא עסק בכיבוש כלל, לפיכך אין בכוחו להחיל קדושה ולהכניס שטח חדש לבעלותו של כלל ישראל. דבר זה ניתן להיעשות אך ורק בדרך של כיבוש ומלחמה, ועזרא הרי לא עסק כלל בכיבוש. כל פעולתו של עזרא אינה אלא בחלוקה. עזרא מעביר לשבטים ולמשפחות את הארץ לנחלה, ובזכות זה הארץ שנכבשה זה מכבר חוזרת ומתקדשת לענין חיוב במצוות. לפיכך מעמדה של סוריא גם לאחר עזרא תלוי ועומד בשאלת כיבוש יחיד האם שמיה כיבוש אם לא: אם כיבוש יחיד שמיה כיבוש אזי מימי דוד נכנסה סוריא לשליטת כלל ישראל, ולפיכך יכול עזרא לחלק ולהנחיל בבעלות ובחזקה את סוריא, וממילא היא מתקדשת לענין חיוב מצוות. מאידך אם כיבוש יחיד לאו שמיה כיבוש - א"כ מעולם לא נכנסה סוריא לשלטונם של כלל ישראל, וכשארין כיבוש אי אפשר לחלק. במקום שלא התקיים השלב הראשון של הכיבוש אי אפשר לקדש ע"י חלוקה בלבד, ומכיון שלא נתקדשה סוריא בכיבוש יחיד של דוד לא תוכל סוריא להתקדש בחלוקתו של עזרא.

בכך מתורצות קושיות האחרונים, והסוגיא מיושבת היטב.

אכן מעבר לכך זכינו בסייעתא דשמיא להאיר באור חדש את זכותו הנצחית של עם ישראל על ארץ ישראל, ואת ההשלכות ההלכתיות הנוגעות מכך על קדושתה של ארץ ישראל לעולמים.